

MÜSTƏQİLLİK DÖDRÜNDƏ BƏRPA VƏ KONSERVASIYANIN İNKİŞAFI VƏ PROBLEMLƏRİ

Azərbaycan incəsənətini əks etdirən çoxsaylı sənət nümunələri yerli və dünya muzeylərinin ekspozisiyalarını bəzəyir. Belə sənət nümunələri qorunan muzeylərdə bərpa sahəsində ciddi işin aparılması labüddür və sənət incələrinin elmi bərpa və konservasiya metodlarının tətqiqi bərpaçılıq sənətinin təcrübəsində önəmli yer tutur. Azərbaycanda iri və kiçik muzeylərdə, diyarşünəşliq muzeylərində, şəxsi kolleksiyalarda saxlanılan müxtəlif qiymətli əşyalar – saxsı qablar, bədii metal, parçalar, tikmələr, geyimlər, zərgərlik əşyaları, xalçalar, müxtəlif xalça məmulatları, əlyazmalar, qrafika, rəngkarlıq nümunələri və s. sənət əsərləri bərpa və konservasiya edilir. Bərpa işlərinin aparıldığı vaxtda istifadə olunan bərpa üsulları, avadanlıq və kimyəvi maddələr əsərin zədələnmə dərəcəsinə görə dəqiq müəyyənəşdirilməli və yerində tətbiq edilməlidir. Lakin ölkəmizdə bu sahədə olan problemlər hələ də yüksək səviyyədə həllini tapa bilməmişdir. Bu səbəbdən də görölən bərpa və konservasiya işlərini lazımcına qənaətbaxş hesab etmək mümkün deyil.

Zaman keçdikcə elm və texnologiyanın yüksək sürətdə inkişaf etdiyi müşahidə olunur, bərpa və konservasiya işlərində də yeni elmi metodlara əsaslanma zəruridir. Konservasiya və bərpa prosesində qədim sənətkarlıq nümunələrinin, incəsənət əsərlərinin texnikalarının öyrənilməsində və texniki ekspertizasında müasir fiziki-kimyəvi müayinə üsullarının xüsusi rolu var. Bu cür yeni elmi üsullarla konservasiya və bərpa işi təkmilləşdirilərək inkişaf etdirilməli və muzeylərdə geniş şəkildə tətbiq olunmalıdır. Çünkü, xalqımızın mədəniyyətini, dünyagörüşünü və bədii dəyərlərini əks etdirən, yaşadan əsrarəngiz sənət nümunələri mexaniki, fiziki, kimyəvi və s. təsirlərə məruz qalarə zaman ötdükcə yox olmaq təhlükəsi ilə rastlaşır. Yaranmış və yarana biləcəək belə problemlərin dəqiq və tez həlli üçün hər bir bərpaçı bu sahədə təcrübədən keçirilmiş əsaslı məlumatlarla təlimatlandırılmaqla muzey ekspozatlarının qorunub saxlanılmasına xidmət edə bilər. Xüsusi təchiz olunmuş müasir bərpa laboratoriyalarımız olmadığı üçün “xəstələnmiş”, zədələnməmiş

hər bir sənət nümunəsinin texniki xüsusiyyətlərini araşdırmaq mümkün deyil. Bu səbəbdən də hazırda elmi tədqiqatların nəticələrinə əsasən deyil, daha çox ənənəvi metodlara, vizual görünüşə əsaslanaraq əşyanın qorunub saxlanması işləri aparılır. Buna görə də əksər hallarda konservasiya işinə üstünlük verilir.

Düzdür, Muzey Sərvətlərinin və Xatirə Əşyalarının Elmi Bərpa Mərkəzində, AMEA Milli Azərbaycan Tarix Muzeyində, Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyində və digər bərpa laboratoriyalarında keramika, ağac və kağız nümunələrinin, rəngkarlıq və qrafika əsərlərinin elmi bərpası və konservasiyası işləri həyata keçirilir. Çox təəssüf ki, bu bərpa laboratoriyaları da xüsusi avadanlıqlarla təchiz olunmadığı üçün dünya bərpa praktikasında qəbul edilmiş müasir üsullar tətbiq edilmir. Nəticədə isə müasir bərpa laboratoriyalarının yoxluğu mütərəqqi texnologiyaların tətbiqini ləngidir və bərpa əməliyyatları müasir üsullarla aparılmır. Beləliklə də incəsənət nümunələrinin qorunması, bərpası və konservasiyası məsələsi müstəqillik dövründə müasir bərpa üsullarının tətbiqi və təbliği problemindən kənarda qalmışdır.

Məlumdur ki, milli irsimiz olan sənət nümunələrinin qorunub saxlanması o qədər də asan deyil. Təbii ki, muzeylərdə toplanan sənət əsərlərinin temperatur və rütubət normativlərinə uyğun şəkildə qorunub saxlanması, bioloji zərərlərdən mühafizəsi və digər istiqamətlərdə profilaktik tədbirlər görülür. Lakin görülməli işlər də çox vaxt lazımi tələblərlə tam cavab vermir, yüksək peşəkarlıq səviyyəsində icra olunmur. Belə ki, ən önəmli səbəblərdən biri olan əşyanın kolleksiyaya daxil olduğu vaxtda “xəstəlikli” və ya zədəli ola bilməsidir ki, bunun da qarşısı erkən zamanda alınmalıdır. Muzeylərə, şəxsi kolleksiyalara əsərlərin daxil olması zamanı və sonradan qorunub-saxlanması, zədələrinin təyin olunması, lazımı müayinələrin aparılması çox vacibdir, eyni zamanda bərpa və konservasiya əməliyyatlarının peşəkarcasına icrası önəmli məsələlərdən biridir.

Bildiyimiz kimi konservasiya və bərpa “mühafizə etmək”, “bütövlüyü saxlamaq”, “əvvəlki vəziyyətinə qaytarmaq” anlamını verir. Bərpa sahəsi böyük səbir, zəhmət, xüsusi qabiliyyət, təcrübə tələb etməklə yanaşı muzey fondlarında qorunan müxtəlif zədələrlə “xəstələnmiş” əsərlərin analiz, ekspertiza, dezinseksiya və profilaktik tədbirlər sahəsini əhatə edir. Bunların dolğunluğunu və professionallığını isə əşya üzərində aparılan bərpa və konservasiya işinin nəticəsi təsdiq etməlidir. Belə ki, tarixi, bədii və elmi əhəmiyyəti olan muzey əşyalarını elə konservasiya, elə bərpa etmək lazımdır ki, nəticədə o öz formasını, öz təbiliyini, mənşəyini itirmədən saxlaya bilsin. Qeyd etdiyimiz

kimi hazırda respublikada görülən bir sıra konservasiya və bərpa işləri müasir və yeni təblərə uyğun deyil.

Üzərində konservasiya işləri aparılmış bir neçə əşyanı nəzərdən keçirdikdə daha aydın olur ki, hazırda respublikada bu sahədə aparılan işlər hansı üsullarla həyata keçirilir. XX əsrin əvvəllərinə aid olan “Qaraçöp” kompozisiyalı xalça 2012-ci ildə Muzey Sərvətləri və Xatirə Əşyalarının Elmi–Bərpa Mərkəzində konservasiya olunmuşdur. Bu xalçanın fotosəklindən də göründüyü kimi bütövlünü itirmişdir. Cox ehtimal ki, xalça texniki zədələrə məruz qaldığı üçün – yəni rütubət nəticəsində həmin hissələrin çürüməsi, həşəratlara “yem” olması, məişət zədələrinə məruz qalması nəticəsində dağılmışdır. Xalçanın konservasiya və bərpaya ehtiyacı var idi və Bərpa Şurasının qərarına əsasən xalça konservasiya olunub. Xalçanın konservasiyası üçün əsas (altlıq) kimi lazım olan parça (kətan) seçilmişdir. Parçanın keyfiyyəti yetərinə qənaətbəxş deyil, lakin bundan da keyfiyyətli olan parçanı ölkədaxilində tapmaq çox çətin məsələdir. Xalça seçilmiş parçanın üzərində yerləşdirilmiş, eninə və uzununa hər 15 sm-dən sonra sadə tikişlə bərkidilmişdir. Sonrakı mərhələdə xalçanın cırılmış, sökülmüş hissələri ona verilən əsasa bərkidilmişdir. Beləliklə də xalçaya konservasiya üsulu ilə bərkidilən əsas onun dağılmasının, sökülməsinin qarşısını alaraq, olduğu vəziyyətinin saxlanılmasına xidmət edir. Lakin onun estetik görünüşünə, kompozisiya bütövlüyünə xidmət etmir.

Belə konservasiya olunmuş bir çox əşyaları qeyd etmək olar. Lakin bundan da aşağı səviyyədə konservasiya olunmuş əşyalarlar da mövcuddur. Nümunə üçün “Salyan” (XX əsr), Təbriz (XIX əsr) xalçalarını, Qarabağ (1340, 3803–XIX əsr) bədii tikmələrini, bədii metal, saxsı qab nümunələrini qeyd etmək olar. Xalçaların konservasiyadan əvvəlki vəziyyəti ilə konservasiyan sonrakı vəziyyətində yalnız bunu görmək olar. Xalçalar təmizlənib və əldə olan hər hansı bir materiala bərkidilib. Qeyd etməliyik ki, belə materiallardan konservasiya üçün istifadə etmək düzgün deyil. Bədii tikmələrin konservasiyasında isə çox vaxt kleyli parçadan, sintetik tordan istifadə olunur. Belə materiallardan da istifadə düzgün deyildir. Çünki, zamanla eksponatı daha da zədələyən bu parçalar əşyanın tamamilə məhvinə səbəb ola bilər. Digər bədii tikmədə astarlıq parça əşyanın ümumi koloritinə uyğun seçilə və böyük ölçüdə dağılmış hissələri tikmə üsulu ilə doldurula bilər ki, bu da kompozisiyanın bütövlüyünü, estetik görünüşünü təmin edərdi.

Cox təəssüf olsun ki, mədəni tariximizin ilkin dövrlərindən mövcud olan saxsı, metal əşyalarının konservasiyasında, bərpasında da sadə ilkin üsullardan

istifadəyə üstünlük verilir. Saxı qabın (8506) çatışmayan hissəsi çox qabarıq şəkildə diqqəti cəlb edir. Metal əşyalarında təmizlənmə işi ya həddindən artıq çox, ya da lazım olduğundan da az aparılır. Bu da XIX əsr Lahic sənətkarlıq nümunəsi olan aşızəndə rənglərin qabarıqlığına, naxış cizgilərinin nazilməsinə səbəb olmuşdur. Digər metal əşyasında isə onun üzərini örtən – rütubətin, tozun əmələ gətirdiyi “tor” təbəqəsi tamamilə təmizlənməyib. Belə konservasiya və bərpa üsulları müasir dövrdə qənaətbəxş hesab oluna bilməz və bu sahədə olan ümumrespublika problemləri həll olunmalıdır.

Ümumiyyətlə, xalçalarda, tikmələrdə və digər əşyalarda konservasiya işini müasir üsullarla həyata keçirmək lazımdır. Çünki, bu üsullarla konservasiya olunmuş əşyanın kompozisiya bütövlüyü daha oxunaqlı olur, onun sökülmüş, dağılmış hissələri ilk baxışdan diqqəti cəlb etmir. Eyni zamanda əşyaya heç bir müdaxilə olunmadan onun kompozisiyası tamamlanır. Məsələn, XIX əsrə aid olan Qazax zilisinin, Şirvan çulunun (XIX) üzərindəki dağılmış hissələrə uyğun rəngli parçadan istifadə olunduğuna görə bir o qədər tez nəzərə çarpmır. Lakin çulun kənarlarındakı sökülmüş hissələri ilk baxışdan diqqəti cəlb edir. Bakı zilisində (XX əsr), Qarabağ şəddəsində (XIX) isə əsas kimi seçilən parça onların rənginə uyğun olduğu üçün əşyanın dağılmış hissələri ümumi yerlik təsiri bağışlayır. Bütövlükdə bunun da kompozisiyanın ümumiləşdirilməsi üçün müsbət təsir var.

Hər bir parça, tikmə, xalça və s. bu kimi nümunələrin konservasiya olunması daha məqsədəuyğundur. Müxtəlif konservasiya üsulları var ki, bu vasitələrlə əşyanın təhlükəsizliyini olduğu kimi əks etdirmək olar. Lakin hazırda respublikada daha çox sadə konservasiya üsuluna üstünlük verilir və bu da sizə təqdim etdiyimiz üsuldur ki, əşyanın dağılmış hissələri aydın şəkildə görünür.

Müasir konservasiya üsullarında əşyanın təhlükəsizliyini itirmiş hissələri əsərin kompozisiya bütövlüyünü tamamlayan prinsiplərlə həyata keçirilir. Əşyanın konservasiya olunması üçün vacib olan ilkin işlər (sənədləşmə, təmizlənmə) tamamlandıqdan sonra onun dağılmış hissələrinin eskizi hazırlanır. İşin tətbiq olunma mərhələsində isə həmin eskizlərə əsasən dağılmış hissələr rənglər, ipliklər və ya əsərə xələl gətirməyən, onun materialı ilə uyğunluq təşkil edən materiallarla doldurulur. Bütün bu konservasiya işləri isə xalçalara, xalça məmulatlarına, tekstil nümunələrinə verilən əsasın (altlığın, astarın) üzərində həyata keçirilir. Beləliklə də bu cür əşyalara verilən astar həm əsərin dağılmasının qarşısını alır, həm də onun kompozisiya bütövlüyünü təmin edir.

Sürətli inkişaf dövrünü yaşayan müstəqil respublikamızda yaxın gələ-

cəkdə bərpa və konservasiya işinin inkişafı üçün lazımi tədbirlər görülməli və milli sərvətimizi qorumağa xidmət edən bu sahədə də daha yeni nəaliyyətlər əldə olunmalıdır.

Açar sözlər: bərpa, konservasiya, laboratoriya, material, xalça.

ƏDƏBİYYAT

1. Kazımzadə K. Vida sözü. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəz., Bakı, 1987, 25 dekabr.
2. Баннаева Н. Юбилей Азербайджанского реставратора под угрозой срыва. Газ. «Неделя», Баку, 1999, 27 август.
3. Гаджиева Г. Жизнь после жизни. Газ. «Вышка», Баку, 1992, 29 августа.

Дурдана Гадирова (Азербайджан)

Проблемы развития реставрации и консервации в период независимости

В докладе затрагиваются проблемы, существующие в области реставрации и консервации в Азербайджане в период независимости. Богатые коллекции национальных музеев полны различных предметов декоративного искусства, которые нуждаются в постоянной консервации и реставрации. Отсутствие современных реставрационных лабораторий, оснащенных новейшим оборудованием и материалами, мешают развитию этого важнейшего направления в деятельности музеев.

Ключевые слова: восстановление, сохранение, лаборатория, материал, ковер.

Durdana Gadirova (Azerbaijan)

Development problems of restoration and preservation during period of independence

The article deals with the problems existing in the field of restoration and preservation in Azerbaijan during period of independence. Rich collections of national museums are full of various items of decorative art, which need

constantly preservation and restoration. The lack of modern restoration laboratories completed with the latest equipments and materials hinders the development of this most important direction in museum work.

Keywords: recovery, preservation, laboratory, material, cover.